

**ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ
(ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ) ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ**

ਸਮੱਗਰੀ :-

1. ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ
2. ਜਾਣਕਾਰੀ
3. ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ (ਹਾਰਡ ਸਕਿਲਜ) ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ / ਹੁਨਰ (ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ) ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
4. ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ - ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
5. ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ - ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੂਲ
6. ਸੰਚਾਰ - ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ
7. ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ
8. ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
9. ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤ
10. ਗੈਰ - ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ
11. ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
12. ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ
13. ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ
14. ਸੁਣਨ ਦਾ ਹੁਨਰ
15. ਸਾਰ

1 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਰਵੇ

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ :

- ❖ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਤੇ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ।
- ❖ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ (ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼) ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।
- ❖ ਸੰਚਾਰ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮੱਤਵ ਹੈ।
- ❖ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੀ ਹੈ?
- ❖ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਗੈਰ - ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੁਣਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ

1. ਕਲਾਜ਼, ਪੈਸੀ (2009) ਦਿ ਹਾਰਡ ਟਰੂਥ ਅਬਾਊਟ ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼ ; ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼ ਫਾਰ ਸਕਸੀਡਿੰਗ 'ਏ ਹਾਰਡ ਵਰਲਡ, ਹਾਰਪਰ ਕੋਲਿਨਜ਼।
2. ਗੋਪਾਲ ਸਵਾਮੀ, ਰਮੇਸ਼ ਐਂਡ ਰਮੇਸ਼, ਮਹਾਦੇਵਨ (2010) ਦਿ ਏਇਸ ਆਫ ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼ : ਐਟੀਚਿਊਡ, ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਐਟੀਕੇਟਸ ਫਾਰ ਸਕਸੈਸ ; ਪੀਅਰਸਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਇੰਡੀਆ।
3. ਨੈਪ, ਡੋਨਾ (2010) ਦੇ ਗਾਈਡ ਟੂ ਕਸਟਮਰ ਸਰਵਿਸ ਸਕਿਲਜ਼ ਫਾਰ ਦਿ ਸਰਵਿਸ ਡੈਸਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲਜ਼, ਸੈਨਗੇਜ ਲਰਨਿੰਗ
4. ਬਾਰਕਰ, ਏ (2006) ਇੰਪਰੂਵ ਯੂਅਰ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਸਕਿਲਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਕੋਗਨ ਪੇਜ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਿਟਡ
5. ਸੀਲੀ ਜੌਹਾਨ (2004) ਦਿ ਔਕਸਫੋਰਡ ਗਾਈਡ ਟੂ ਗਾਈਟਿੰਗ ਐਂਡ ਸਪੀਕਿੰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ।

6. ਮੰਡਲ ਐਸ. ਕੇ. (2007) ਇਫੈਕਟਿਵ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਸਪੀਕਿੰਗ ਜੈਕੋ, ਮੁੰਬਈ।
7. ਬੋਵੀ, ਥਿਲ ਐਂਡ ਸ਼ੈਟਜ਼ਮੈਨ (2003) ਬਿਜ਼ਨਸ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਡੇ, ਪੀਅਰਸਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਯੋਜਨਾ

ਅਭਿਆਸ : ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਉੱਤਰ, ਰੋਲ ਪਲੇਅ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ।

2. ਜਾਣਕਾਰੀ:

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਓ ਆਪਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋ ਜਾਈਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਜੋ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਸਮਝ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਬੁਖਾਰ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਬੁਖਾਰ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਹਸਮੁਖ ਤੇ

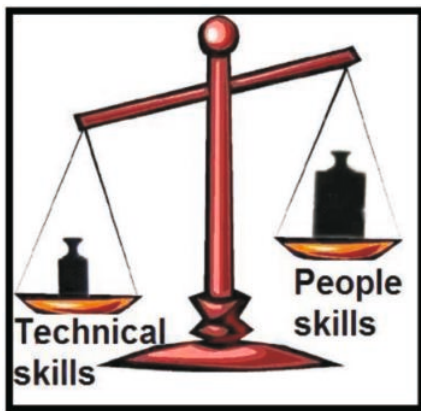
ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲ ਵੀ ਸੀ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵੀ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆਂ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ; ਅਤੇ ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਕੁਝ

ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬੇ ਲਚਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਹਿਚਕਿਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਸਾਲ ਵਿਚਲੇ ਦੋਵੇਂ ਡਾਕਟਰ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਗੁਨਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਗੁਨਰ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ਼ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

3. ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਗੁਨਰ

ਅੱਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਾਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਗੁਨਰ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ ‘ਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਨਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ – ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਗੁਨਰ।

ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ (ਹਾਰਡ ਸਕਿਲਜ਼) ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਗੁਨਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਨਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਨਿਪਟਾਉਣ ‘ਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ

ਵਿਸ਼ਿਆ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ, ਪੜ੍ਹਨ, ਤੇ ਲਿਖਣ ਆਦਿ ਦਾ ਗੁਨਰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬੀ ਗੁਨਰ ਮੁਢਲੀ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ

ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਨਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਫਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡੈਨਿਥ ਕੋਅਟਸ ਅਨੁਸਾਰ “ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ, ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵੀ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਸਿਖਾਂਦਰੂਆਂ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਨਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਸਾਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ - ਬੁਖਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ (ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼)

ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ - ਇਸ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਹੁਨਰ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਇਸ ਹੁਨਰ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਨਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਿਆਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਮਝ-ਬੂਝ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਅਤੇ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਵਿਹਾਰ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਅਨੁਸਾਰ” ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਮਨੋਹਰਤਾ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਤਿਕਾਰ, ਨਿਜੀ ਆਦਤਾਂ, ਮਿਤਰਤਾਈ, ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੁਭਾਓ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਾਧਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਗਈ ਮਿਸਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੇ

6

Govt 9th

ਕਾਰਨ ਹੀ ਵੱਖਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਹੈ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੂਰਬਕ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਧ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ

- ✧ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ
- ✧ ਮਿਲਨ ਸਾਰਤਾ
- ✧ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ
- ✧ ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ
- ✧ ਟੀਮ ਵਰਕ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ
- ✧ ਸਮਾਜਕਤਾ
- ✧ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਹੁਨਰ
- ✧ ਇਕਮੁਠਤਾ / ਇਮਾਨਦਾਰੀ
- ✧ ਸਵੈ - ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੁਨਰ
- ✧ ਹਮਦਰਦੀ
- ✧ ਮੱਤਭੇਦ ਨਿਪਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਨਰ
- ✧ ਕੰਮ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ
- ✧ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ
- ✧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
- ✧ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ

ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਤੱਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਮਾਂਦਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਹੁਨਰ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਹ ਹੁਨਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਇਹ ਹੁਨਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਦੇ ਹਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵੀ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਸਾਡੀ ਨਿਜੀ ਜੀਵਨ 'ਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

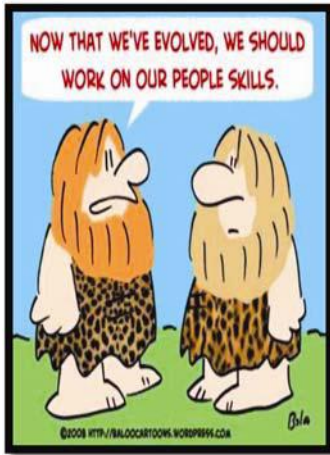
4. ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੱਨਅਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਲਈ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ 'ਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਮੁਢਲੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੱਨਅਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਹਨ :-

➤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸਨਅਤ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟਰ, ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ, ਟੂਰ ਗਾਈਡ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮਿਲਕੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਤਮ ਉਤਪਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਹਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

➤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਸੈਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ

ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਵੇ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ - ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁੰਦਰ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਟੈਕਸੀ ਬੁੱਕ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਘੰਟੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਟੈਕਸੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਭੱਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬੜਾ ਰੁੱਖਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਜਾਣ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਅਨੁਭਵ ਉਨਾ ਵਧੀਆ

ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਫਿਰ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ 'ਚ ਨਿਮਰ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਹੋ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੌਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ 'ਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਏਨਾ ਖੁਸ਼ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਵੈ - ਗਤੀਵਿਧੀ - 1

ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਕ ਸਹਿਚਾਰ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ / ਹੁਨਰ ਹੋਣਗੇ - ਕਈਆਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੇ ਬੋਲਣ ਢੰਗ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਕ ਸਹਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚੋ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ, ਦੋਸਤਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੋ ਕੈਪਟਨ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਸਕਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਲਾਸ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੁੱਲਾਂਕਣ I ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਤਕਨੀਕੀ ਹੁਨਰ (ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ) ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਹੁਨਰ (ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ) ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰੋ? ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ?

---

2. ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਕੁਦਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਦੇ ਹਾਂ? ਕਿਹੜਾ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ?

---

5. ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ - ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੂਲ

ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰਾਂ 'ਚੋਂ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰਾਂ ਲਈ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ ਉਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਇਤਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ, ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸਿੱਖਣਾ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਆਓ ਅਸੀਂ ਕੂਬਿਨ ਸਨ ਕਰੂਸੋ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਕਰੀਏ - ਉਹ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਬੇਪਛਾਣ ਟਾਪੂ ਤੇ 30 ਵਰ੍ਹੇ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੋਲਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਹੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ 'ਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਹੁਨਰ 'ਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਗ-ਪਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ, ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ, ਹੋਟਲ ਸਟਾਫ਼, ਗਾਈਡਾਂ, ਵੀਜ਼ਾ ਅਫਸਰਾਂ, ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰਾਂ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

6. ਸੰਚਾਰ - ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ

ਕਿਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ 'ਚੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਲੱਭਣਾ ਹੈ। ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ (ਸੰਚਾਰ) ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਵ ਕਮਿਊਨਿਸ ਤੋਂ ਅਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਕਿਰਿਆ 'ਕਮਿਊਨੀਕੇਅਰ' ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਾਧਾਰਨ ਬਣਾਉਣਾ, ਸੰਚਾਰਿਤ

ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸਮਝਾਉਣਾ।

ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਉਹ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ, ਜਾਣਕਾਰੀ, ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਰਾਏ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ - ਸੁਨੇਹੇ ਦਾ ਸੰਚਾਰ, ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ / ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਸਮਝ - ਬੂਝ। ਸੁਨੇਹੇ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਕੇ ਜਾਂ ਲਿਖ ਕੇ, ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵਾਂ - ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਜ਼ਰੀਏ। ਸਮਝ - ਬੂਝ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗੱਲਬਾਤ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਉਸ ਸੁਨੇਹੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਲੈਣ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਤੀ-ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮਝ - ਬੂਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਤਦੇ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

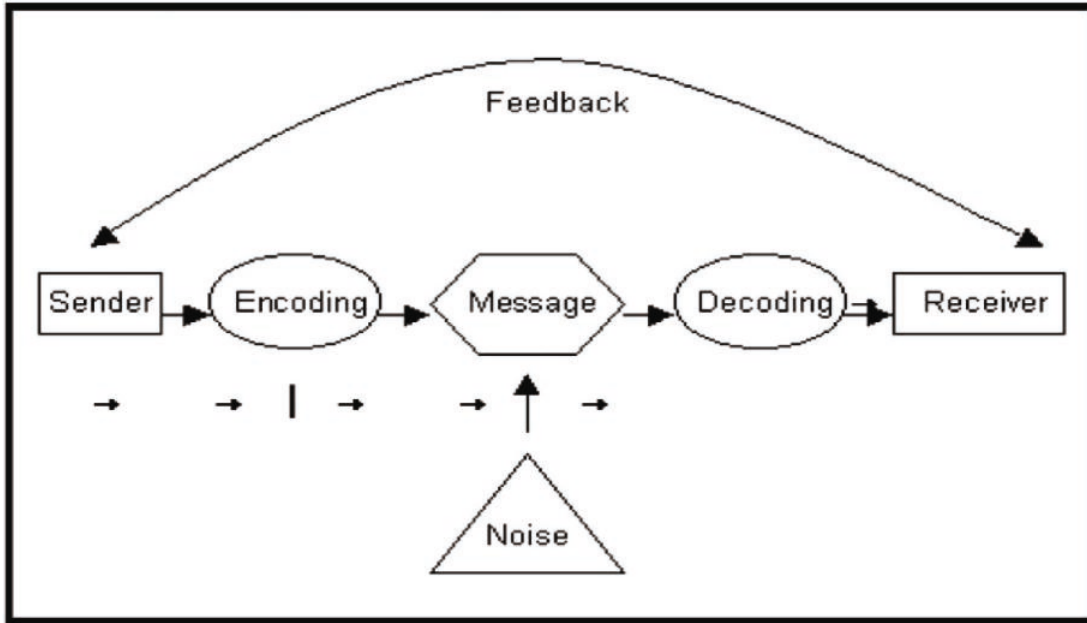
ਡਬਲਯੂ ਐਚ ਨਿਊਮੈਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਚਾਰ ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੱਥਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਸਲਾਹਾਂ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ- ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੈ।

ਐਲਨ ਲੂਈਸ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੰਚਾਰ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਮਝ-ਬੂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।”

7. ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਸੰਚਾਰ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੜਾਅ ਵਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮਾਡਲ

(ਸ੍ਰੋਤ : ਕੁਮਾਰ ਐੱਸ. ਅਤੇ ਸਿੰਘ, ਪੁਸ਼ਪਲਤਾ, ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਸਕਿਲਜ਼ 2011)

ਚਿੱਤਰ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ :

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਚਿੱਤਰ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਤੱਤ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੰਨਅਤ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਸਮੇਤ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

❖ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ

ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਇਕੱਲਾ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਲਈ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਹੁਲ ਏ. ਬੀ. ਸੀ. ਟਰੈਵਲ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੈਲਾਨੀ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ, ਇਹ ਰਾਹੁਲ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੁੱਛੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਹੁਲ ਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰੇ।

ਐਨਕੋਡਿੰਗ (ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਡ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ)

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸੰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਰਾਹੁਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ) ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਐਨਕੋਡ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਫਾਰਮੈਟ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਐਨਕੋਡਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮੌਖਿਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਵੀ। ਐਨਕੋਡਿੰਗ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰੋਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਦੇਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਹੁਲ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਕਹੇਗਾ “ਸ਼ੁੱਭ ਸਵੇਰ, ਜਨਾਬ ! ਏ ਬੀ. ਸੀ. ਟਰੈਵਲ ਕੰਪਨੀ ‘ਚ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਆਗਤ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਰਾਹੁਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?” ਰਾਹੁਲ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜੁਬਾਨੀ (ਇਹ ਸਤਰ ਬੋਲ ਕੇ) ਆਖੀ ਹੈ .. ਤੇ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਤਰੀਕਾ (ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲਿਆ ਕੇ) ਉਸ ਨੇ ਐਨਕੋਡਿੰਗ ਲਈ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਗੈਰ-ਮੌਖਿਕ ਦੋਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਸੰਦੇਸ਼

ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਦੇਸ਼ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਤਰ ਰਾਹੁਲ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ (ਮੁਸਕਰਾਹਟ) ਸੰਦੇਸ਼ ਅਖਵਾਉਣਗੇ।

ਚੈਨਲ

ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਤਰੀਕਾ ਜਾਂ ਮਾਧਿਅਮ ਚੈਨਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਧਿਅਮ ਜਾਂ ਚੈਨਲ ਜ਼ੁਬਾਨੀ, ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਰਾਹੁਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਲਈ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਦੋਵੇਂ ਮਾਧਿਅਮ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ ਦੌਰਾਨ ਤੁਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਚੈਨਲ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹੋ।

ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ

ਡੀਕੋਡਿੰਗ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿੱਚ ਰਾਹੁਲ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਏ. ਬੀ. ਸੀ. ਟਰੈਵਲ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਡੀਕੋਡਿੰਗ

ਜਦੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਕੱਢੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਡੀਕੋਡਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਕੱਢੇਗਾ। ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਐਨਕੋਡਿੰਗ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਰਾਹੁਲ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲੀ ਗਈ ਸਤਰ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇ ਰਾਹੁਲ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡੀਕੋਡਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰੇਗਾ।

ਫੀਡ ਬੈਕ (ਪਰਤੀ ਸੂਚਨਾ)

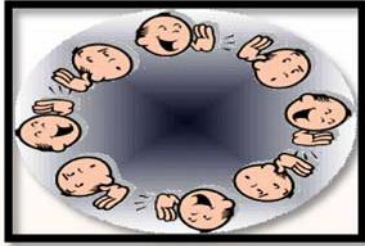
ਫੀਡ ਬੈਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੁਆਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹੁੰਗਾਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ,

ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਫੀਡ ਬੈਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਯਤਨ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਫੀਡ ਬੈਕ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ / ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ (ਫੀਡ ਬੈਕ) ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ “ ਸ਼ੁੱਭ ਸਵੇਰ, ਰਾਹੁਲ, ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਅਮਿਤ ਹੈ, ਮੈਂ ਗੋਆ ਦਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।” ਇਸ ਫੀਡ ਬੈਕ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹੁਲ ਵੱਲੋਂ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਠੀਕ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ੋਰ

ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚਲਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਤ ਸ਼ੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਸੋਚ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ੋਰ ਸਰੀਰਿਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੜਬੜ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਰਾਹੁਲ ਸੈਲਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਸ਼ੋਰ ਨੇ ਸੰਚਾਰ 'ਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਾਰੂ ਹੈ ਤੇ ਦੋਪਾਸੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ 1 ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੀ
ਖੇਡ
ਅਧਿਆਪਕ ਪੂਰੀ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਲਵੋ ..
.....
.....

ਮੁੱਲਾਂਕਣ

ਮੁੱਲਾਂਕਣ II ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੰਨਅਤ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

---

2. ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਸਫਲ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਖ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ?

---

3. ਸੰਚਾਰ ਚੱਕਰ / ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਓ -

---

ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ / ਗਤੀਵਿਧੀ : 1 - ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ :

ਇਹ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕਰਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਚਾਰ - ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਬਣਾਵੇ (ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਖਿਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਟੋਲੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਮਿਤਰ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਬੈਠਦੇ ਹੋਣ)। ਅਧਿਆਪਕ ਹਰੇਕ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼ ਬੁਲਾਵੇ। ਹਰੇਕ ਟੋਲੀ, ਸੰਚਾਰ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹੁਲ ਯਾਤਰਾ ਸਮਝਦਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਿਤ ਸੈਲਾਨੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਹੁਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਵੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਮਿਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਵੇ। ਹੋਰ ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ। ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਚੱਕਰ ਗੋਆ ਦੇ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤਾਂ - ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਵਾਲ਼ਾ, ਐਨਕੋਡਿੰਗ, ਸੰਦੇਸ਼ ਮਾਧਿਅਮ, ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ, ਡੀਕੋਡਿੰਗ, ਫੀਡ ਬੈਕ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੋ ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਫਲ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸਫਲ? ਇਹ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਖੇਡ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਠੀਕ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਗਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ ਕਲਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਵੇ।

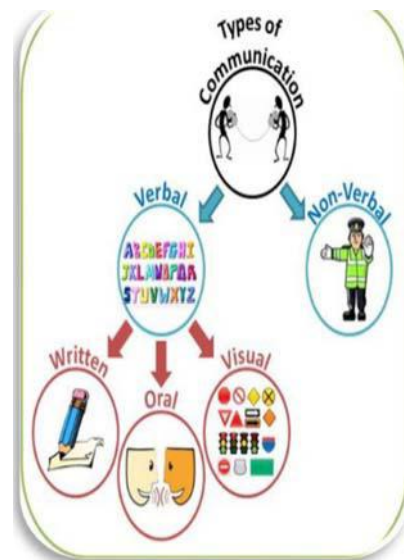
8. ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ। ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ :

1. ਜ਼ੁਬਾਨੀ (ਮੌਖਿਕ) ਸੰਚਾਰ
2. ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ

1) ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ

ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਕਰਤਾ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ 'ਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਕਰਤਾ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੋ ਪਾਸੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਸੁਣਨਾ। ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

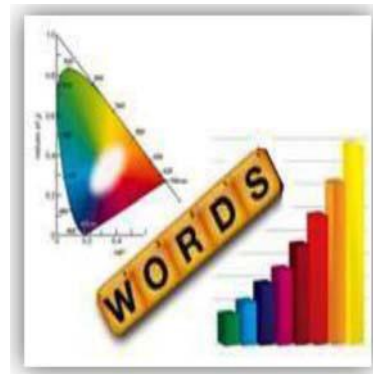
I) ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ

ਮੌਖਿਕ ਅਰਥਾਤ ਜੁਬਾਨੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਤਕਾਲਿਕ, ਫੌਰੀ ਤੇ ਘੱਟ ਖਰਚੀਲਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ - ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਸੰਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਨ, ਮੀਟਿੰਗ, ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਆਦਿ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ii) ਲਿਖਤੀ ਸੰਚਾਰ:-

ਲਿਖਤ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੰਚਾਰ ਲਿਖਤੀ ਸੰਚਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕ ਪੱਖੋਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ

ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਫਤਰੀ ਸਰਕੂਲਰ, ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ, ਫੈਕਸ ਸੰਦੇਸ਼, ਨਿਊਜ਼ ਲੈਹਰ, ਬਰੋਸ਼ਰ, ਬੁਲਿਟਨ, ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਮੈਨੂਅਲ, ਹਾਊਸ ਜਰਨਲ ਆਦਿ।

9. ਮੌਖਿਕ (ਜੁਬਾਨੀ) ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤ

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੁਬਾਨੀ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਬੋਲੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਭਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦਾ ਵੋਕਲ ਤੱਤ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੁਰ, ਰਫ਼ਤਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਵੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਰਲ ਕੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ :

ਇੱਕ ਸਤਰ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਂਗਾ” ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਇਹੋ ਸਤਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਖੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ

ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ, ਜੁਬਾਨੀ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

1. **ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲੋ :** ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਚਾਲ ਸਾਡੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇ ਸੁਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਰੋਤਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ‘ਚ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ਼ ਬੋਲੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰੋਤੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਚਾਰੋ।
2. **ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੁਰ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹੋ :** ਭਾਸ਼ਨ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੀ ਪਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਚੀ ਪਿਚ (ਸੁਰ) ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਤਿ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜੁਬਾਨੀ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

3. **ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਵਾਲਿਊਮ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖੋ :** ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵਾਲਿਊਮ ਸਰੋਤਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵਾਲਿਊਮ ਦਰਮਿਆਨਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਸ ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਤਵ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਸੀਂ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਵਾਲਿਊਮ ਵੀ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉੱਚੇ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਵਾਲਿਊਮ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।
4. **ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਕਣਾ :** ਇਹ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੋਤੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਕਤਾ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹੋਵੋ ਤੇ ਇਹ ਚਾਹੋ ਕਿ ਸਰੋਤੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ, ਉਦੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਰੁਕੋ।
5. **ਸਪਸ਼ਟ ਉਚਾਰਨ ਕਰੋ :** ਇਹ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਉਚਾਰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਠੀਕ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਚਾਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ।

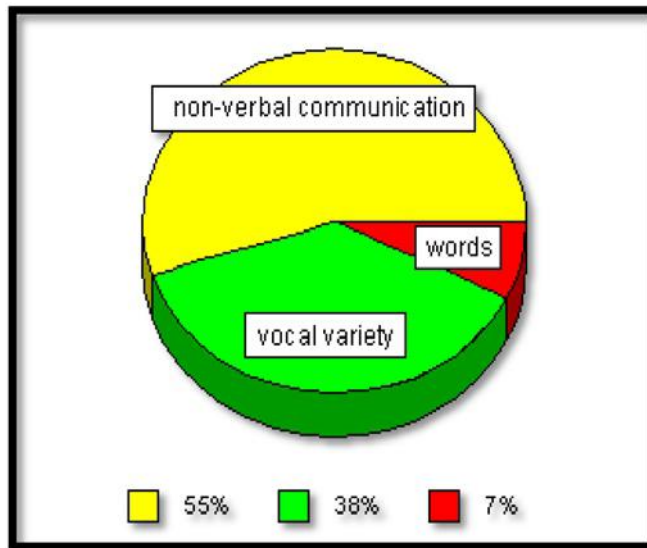
10. ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ 'ਤੇ

ਤੁਹਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰੋ: ਐਲਬਾਰਟ ਮੇਹਾਰਾਬੀਅਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵ-ਭਾਵ (ਬਡੀ ਲੈਂਗੁਏਜ) ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾਉਣ 'ਚ 55% ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 38% ਹਿੱਸਾ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਟੋਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਫ 7% ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਆਖੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਉਸ ਪੱਖੇ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ

ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਾਂਗੇ ਤਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀ ਕਰਾਂਗੇ? ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰ ਸਮਝ ਪਵੇਗਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਦਾ ਅਰਥ 'ਨਹੀਂ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਣ ਦਾ ਅਰਥ 'ਹਾਂ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੌਖਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।

1. **ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਕੇਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :** ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਕੇਤ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ / ਮੌਖਿਕ ਸੰਦੇਸ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
2. **ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :** ਕਈ ਖੇਤਰ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਮੌਖਿਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. **ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਦੇਸ ਵੱਧ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :** ਕਿਉਂਕਿ ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਵਰਤਾਓ ਬੋਲੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ।
4. ਜਦੋਂ ਮੌਖਿਕ 'ਤੇ ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਅਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮੌਖਿਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਉਂ ਜ਼ਰੀਏ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੀਏ, ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਜ਼ਰੀਏ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

11 ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ :

ਗ਼ੈਰਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ :

1. ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵ ਭਾਵ (ਬਾਡੀ ਲੈਂਗੁਏਜ਼)
2. ਦੂਰੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ
3. ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

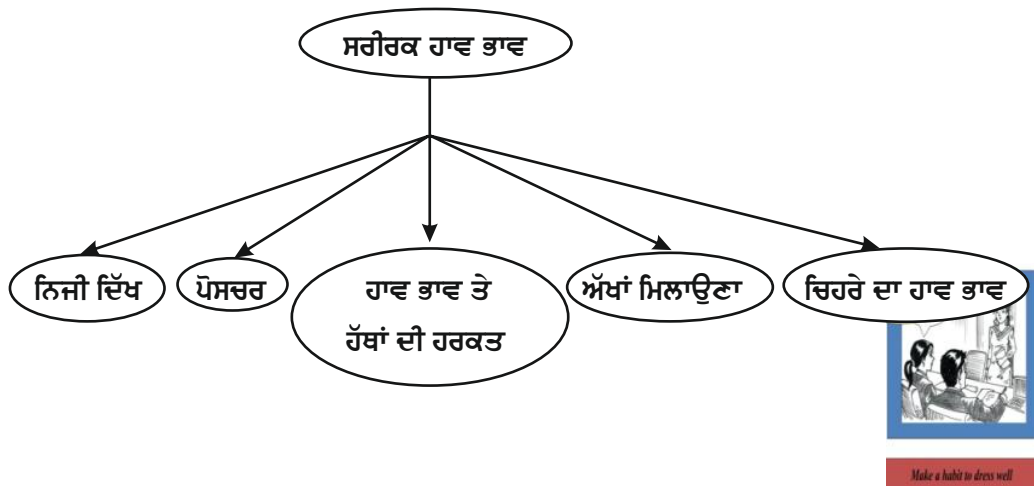
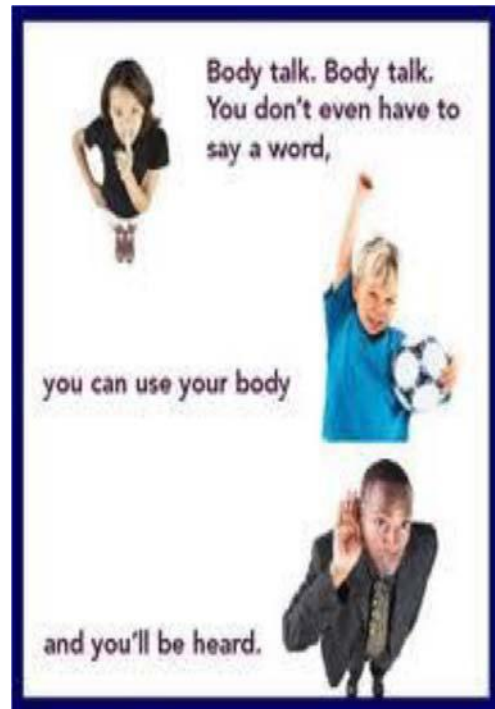
ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵ - ਭਾਵ : ਜਿਵੇਂ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਖਾਂ, ਸਿਰ, ਹੱਥ, ਲੱਤਾਂ, ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਤੁਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸੰਕੇਤ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰਿਕ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਬਿਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ।

ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕੋਈ ਛਲ-ਕਪਟ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਮਾਹਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵ - ਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

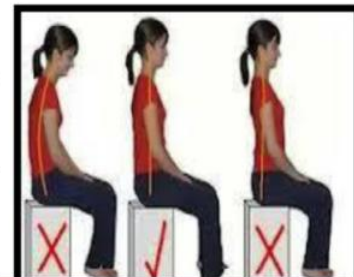

1. ਨਿੱਜੀ ਦਿੱਖ :

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੱਪੜੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜ ਸਜਾਵਟ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਸੱਜ-ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਔਜ਼ਾਰ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਦਿੱਖ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਈਏ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੁਤਬੇ, ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਉਸ ਦੀ ਦਿੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਦਿੱਖ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਈਏ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਸੱਜ - ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੀਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਾਂਗੇ।

2. ਬੈਠਣ / ਉੱਠਣ ਦੀ ਮੁਦਰਾ (ਪੋਸਚਰ):-

ਪੋਸਚਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਠਦੇ / ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਖੜੋਂਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਠਣ / ਬੈਠਣ, ਤੁਰਨ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਬਣਾਉਣੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੁਰਸੀ ਵਿੱਚ ਭੱਦੇ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੋ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ।

3. ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ

ਹੱਥਾਂ ਬਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਚੇਤੰਨ ਜਾਂ ਅਚੇਤਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵ

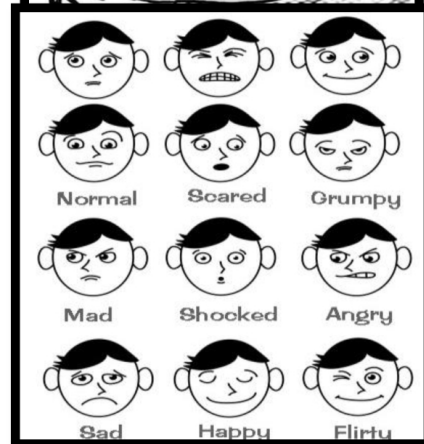
4. ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾਉਣਾ:-

ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਦੇ ਵੀ ਗੰਮਰਾਹਕੁਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਟਰੈਵਲ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੂੰ ਗਾਹਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਿਲਨਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿ ਗਾਹਕ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ।

5) ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ :

ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿਹਰਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਹਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟ, ਤਿਉੜੀ ਪਾਉਣਾ, ਭਰਵੱਟੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਤੇ ਉਪਹਾਸ ਉਡਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਬੇਹੱਦ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਅਚੇਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ

ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ

ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ। ਤਿਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਰੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਸਰੋਤੇ ਤੋਂ ਸੰਚਾਰ-ਕਰਤਾ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੂਰੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਿਕ ਦੂਰੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੋਵੇ ਕਿ ਠੀਕ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਿਕ ਦੂਰੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ / ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਨਿੱਜੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜਕ ਹੋਵੇ।

1. ਨਿਕਟਤਾ ਦਾ ਜ਼ੋਨ : ਪਤੀ - ਪਤਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਟਤਮ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਦੂਰੀ 15 - 46 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

2. ਨਿੱਜੀ ਜ਼ੋਨ : ਵਪਾਰਿਕ ਇੱਕਠਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ 1.2 ਤੋਂ 3.6 ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੀ ਦੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜਕ ਜ਼ੋਨ : ਅਜਨਬੀਆਂ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਿਲਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀ 3.6 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

4. ਪਬਲਿਕ ਜ਼ੋਨ : ਬੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਦੂਰੀ 15 ਤੋਂ 46 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਦੂਰੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਛਾਣ ਕਰੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਦੂਰੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਰਹੇ ਹੋ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਕਟਤਾ ਦੇ (ਇੰਟੀਮੇਟ) ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਵੋ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥਾਤ ਕਰੋਨੀਮਿਕਸ ਉਹ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਰੀਕਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੈ? ਕੋਈ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਸਮਾਂ ਉਡੀਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਲੇਟ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ... ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਡਰਾਈਵਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਵਜ਼ਾਹ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਦੋਵੇਂ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਵੈ - ਗਤੀਵਿਧੀ - 2

ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਦੋਂ ਆਖੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਦੱਸਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਦੱਸੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਪਰਤ ਆਵੇ ----- ਇਹ ਸੋਚੋ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ?

ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ - 2 ਮੂਨ ਫਿਲਮ ਦੀ ਖੇਡ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਲਵੋ। ਅੱਧੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਕਰੀਨ ਪਲੇਅ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਚੁਣ ਲਓ। ਦੂਜੇ ਅੱਧੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਸੌਂਪ ਦਿਓ। ਸਕਰੀਨ ਪਲੇਅ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂਨ ਫਿਲਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਖੋ - ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਵੀ ਸਮਝਾ ਦਿਓ ਕਿ ਸਕਰੀਨ ਪਲੇਅ ਲਿਖਣ (ਪਟ-ਕਥਾ) ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਕਿ :

1. ਮੂਨ ਫਿਲਮ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਸੀਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਜਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
2. ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੂਜਾ ਕਲਾਕਾਰ (ਜਾਂ ਕਈ ਕਲਾਕਾਰ) ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ / ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਨਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰ ਪਸੂ, ਜਾਨਵਰ, ਚੋਰ, ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਸੇਲਜ਼ ਮੈਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਲਾਕਾਰ ਟੋਲੀਆਂ ਉਸ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਬਾਕੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਸ਼ੋਅ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਣਗੇ।

ਮੁੱਲਾਂਕਣ 3 – ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

A ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ (50 ਸ਼ਬਦਾਂ) ਲਿਖੋ

- i) ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ
- ii) ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ

2. ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਠੀਕ ਹਨ ਜਾਂ ਗਲਤ

- i) ਓਰਲ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੈ -----
- ii) ਲਿਖਤੀ ਸੰਚਾਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੈ -----
- iii) ਸਰੀਰਿਕ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੈ -----
- iv) ਗੱਲ ਕਰਨ ਵੇਲ਼ੇ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਵਧੀਆ ਰਉਂ ਹੈ -----
- v) ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲ਼ੇ ਨਾਲ਼
ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾਉਣਾ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ -----

3. ਮਲਟੀਪਲ ਚੁਆਇਸ ਉੱਤਰ - ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਕਲ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ?

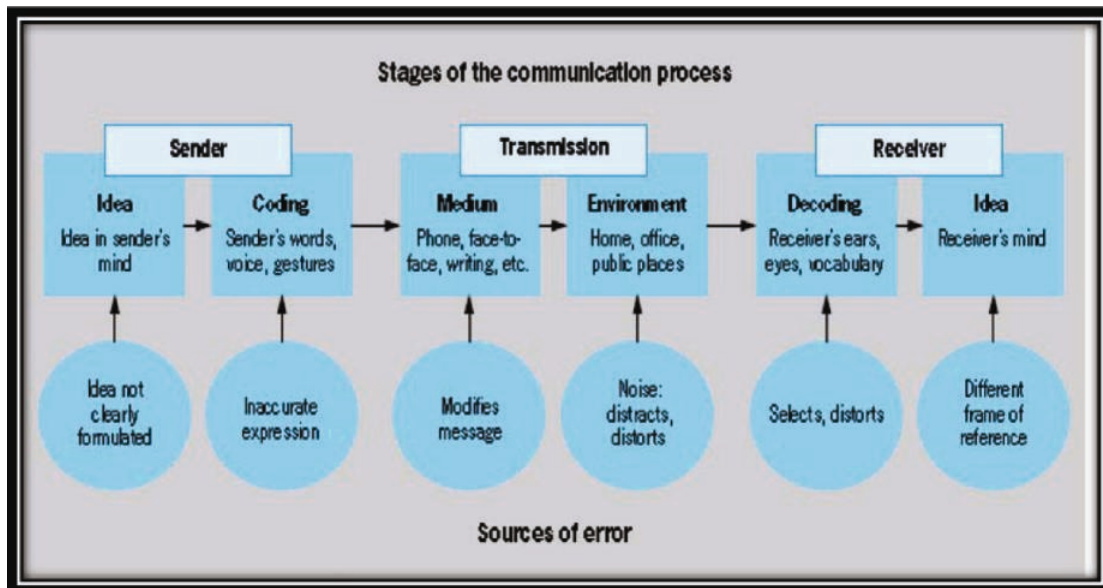
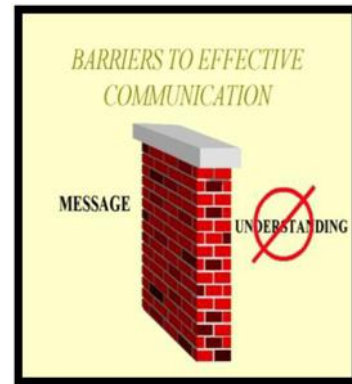
- i) ਉੱਠਣ - ਬੈਠਣ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਮੁਦਰਾ -----

12. ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ:-

ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਦੇ ਹੋ ਪਰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼

ਉਸ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਜਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ / ਉਹਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਹਾ ਭੇਜਿਆ ਜਿਹਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ :

(ਸਰੋਤ - ਗਿਰਧਮ, 1995 ਐਡਪਟਡ ਫਰਾਮ (ਇਫੈਨਟਿਵ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਐਲੀਸਵੀਅਰ 2007)

ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚਲੀ ਰੁਕਾਵਟ ਜੋ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੁਰਖੀਆਂ ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

1. ਭਾਸ਼ਾ (ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੁਕਾਵਟ)

2. ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਰੁਕਾਵਟ
3. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਰੁਕਾਵਟ (ਸਮਝ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ)

1. ਭਾਸ਼ਾ (ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੁਕਾਵਟ)

ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਧਿਅਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :

i) ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ :

ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੇਸ਼ੇ ਨਾਲ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੈਕਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾਤਰੀ। ਕਈ ਪੇਸ਼ੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ii) ਪ੍ਰਥਮ ਅੱਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ : ਪ੍ਰਥਮ ਅੱਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ।

iii) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ : ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੁਲਾਰਿਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਣਦੇ / ਸਮਝਦੇ ਵੀ ਹੋਣ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ਼ ਬੋਲਣਾ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਪ

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਸਮਝਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰੁਕਾਵਟ : ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਝ-ਬੂਝ ਦਾ ਟਕਰਾਓ ਵੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ :

i) **ਐਥਨੋਸੈਂਟਰਿਜ਼ਮ :** ਐਥਨੋਸੈਂਟਰਿਜ਼ਮ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਥਨੋਸੈਂਟ੍ਰਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਹਾਰ, ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ।

ii) **ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਾਰਨ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਫਰਕ :** ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਬੋਲਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਚਿਰ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਆਦਿ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਉਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੂਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰੀ ਰੱਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੂਰੀ ਰੱਖੋਗੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ

ਗੜਬੜ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

3. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ : ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ 'ਚ ਕਈ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੀ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਜਰਬਾ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਕਸਾਰ ਤਰੰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੰਚਾਰ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ :

i) ਭਾਵਨਾਵਾਂ : ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੰਚਾਰ ਫਿਲਟਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇੰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੰਗਦਾਰ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮਜ਼ਬੂਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਚ ਵਿਘਨ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਾਂ ਭੈਣ ਨਾਲ ਸਵੇਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਮੇਜ 'ਤੇ ਹੀ ਲੜ ਪਏ ਹੋ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ii) ਮਨੋਵਿਤੀ : ਮਨੋਵਿਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਤੇ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਮਨੋਵਿਤੀ ਵੀ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

iii) ਬੇਧਿਆਨੀ : ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਤਾਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋਵੋ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਦੋਂ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫੋਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਵੋ ਤੇ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿਓ ਤੁਸੀਂ ਇੰਜ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿਓ।

13. ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ :

ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਾਂ: ਅਮਰੀਕੀ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਫੁਰਮਾਨ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ :

- i) ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਲਵੋ।
- ii) ਆਪਣੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਜਾਣੋ
- iii) ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਮਝੋ
- iv) ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਵੋ
- v) ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮਗਰੀ ਤੇ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ
- vi) ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸੋ
- vii) ਫਾਲੋਅਪ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੋ
- viii) ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝੋ
- ix) ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ / ਕਾਰਵਾਈ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਵੇ
- x) ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦਾ ਗੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

14. ਸੁਣਨਾ - ਸਮਝਣਾ :

ਇਸ ਦਾ ਸਮਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਣਨਾ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਵਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੁਣਨਾ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੁਣਨ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੁਣਨਾ - ਸਮਝਣਾ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਨ। ਸੰਚਾਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਲਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਅਪਨਾਉਣੇ

ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ :

ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਿਯਮ :-

ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦਾ ਨਿਯਮ	ਨਿਯਮ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਕ
1. ਗੱਲ-ਬਾਤ ਰੋਕੋ	ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੁਣ - ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੋਗੇ ।
2. ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ ਉਹ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋਵੇ	ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਅਪਣੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਅਪਣੀ ਲਈ ਨਿਡਰ ਹੋਵੇ ; ਆਲ-ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ।
3. ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ	ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ 'ਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਓ ਗੱਲ ਸੁਣੋ, ਸਮਝ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰੋ ।
4. ਧਿਆਨ ਭੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ	ਟੇਢੇ ਮੇਢੇ ਨਾ ਹੋਵੋ, ਖੜਾਕ ਨਾ ਕਰੋ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਵੀ ਨਾ ਖੜਕਾਓ ।
5. ਉਸਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣੋ	ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ।
6. ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੋ	ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ 'ਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿਓ, ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਜਾਣ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰੋ
7. ਆਪਣੇ ਮਿਜਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ	ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ : 3 ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ

- 1) ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਖੁਦ ਵੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ
ਠੀਕ / ਗਲਤ
- 2) ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੁਹਾਡਾ ਟੀ. ਵੀ. ਵੇਖਣਾ ਠੀਕ ਹੈ
ਠੀਕ / ਗਲਤ
- 3) ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਵੋ, ਉਛੱਲਦਾ / ਲੁਕਦਾ ਹੈ
ਠੀਕ / ਗਲਤ
- 4) ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਅਧਿਆਪਕ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਅਤੇ ਹਥਲੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ
ਠੀਕ / ਗਲਤ
- 5) ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵੋ, ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਸ਼੍ਰੋਤ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਠੀਕ / ਗਲਤ

ਮੁੱਲਾਂਕਣ 4 - ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਸੰਚਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰੋ। ਇਹ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ?
2. ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਓਗੇ?
3. ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਲਿਖੋ।

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੜਾਅ ਦਰ ਪੜਾਅ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਢੰਗਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਜੋ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਸੁਣਨ - ਸਮਝਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵਧੀਆਂ ਬੁਲਾਰੇ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਜੋ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਰਗੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੱਨਅਤ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਕੋਟਸ, ਡੈਨਿਸ ਈ. ਪੀਪਲ ਸਕਿਲਜ਼ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ : ਆਰ ਯੂ ਗੈਟਿੰਗ ਏ ਹਿਟਰਨ ਆਲ ਯੂਅਰ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ : ਰੀਟਰੀਵਡ ਫਰਾਮ : [http:// www. Prxiconsulting org./people skills. Pdf.](http://www.Prxiconsulting.org/people_skills.Pdf) On 11th July 2013

ਇਨਫੈਕਟਿਵ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ (2007) ਐਲਸਵੀਅਰ ਅਨਲਾਈਨ ਪੁਸਤਕ . ਰੀਟਰੀਵਡ ਫਰਾਮ [http://r5 books. Elsevier. Com/bookscat/samples/9780080465296 / 9780080465296 pdf.](http://r5 books. Elsevier. Com/bookscat/samples/9780080465296 / 9780080465296 pdf) On 11th July 2013.

Kumar, Sanjay and Singh, pushofplata (2011) communication skills oup India, New Delhi.

Raman, Meenakshi and Singh Parkash (2012) Business communication, Oup India, New Delhi.

Lawfrance Aricia E Helping students cultivate soft skills, Retrieved from [https://www google.com.in/ urlfhelfining students cultivate softskills Aricia E Lafrance.doc&ei=4 87 jubey 04 Trafgw1 Gypw & usg = AfQ j CNHS WgEQ 8081 PK. ZuAX wHi TAxrjtq & sig 2 = Kw 2 CX – bxy F 61 1 to 3m BRNaNQ&bvm = bv 48705608, d. bmk](https://www.google.com.in/urlfhelfining_students_cultivate_softskills_Aricia_E_Lafrance.doc&ei=4_87_jubey_04_Trafgw1_Gypw_&usg=AfQj_CNHS_WgEQ_8081_PK_ZuAX_wHi_TAxrjtq_&sig=2_Kw_2_CX_bxy_F_61_1_to_3m_BRNaNQ&bvm=bv_48705608,d_bmk) on 11th July 2013

ਲਨੇਰੀ, Raplh – body ਲੈਂਗੁਏਜ – ਡੀਕੋਡਡ ਫੋਰਬਸ . com. Retrieved from [http:// www.forbes . com/2009/06/23 body language. First impression – forbes –](http://www.forbes.com/2009/06/23_body_language.First_impression_forbes)

woman leadership – communication.html. on 11th July 2013

ਮਾਹਿਦਾ, ਏ. ਚਿੰਤਨ, ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਸਕਿਲਜ਼ Retrieved from [http://chintan Mahida. Tripod.com](http://chintanMahida.Tripod.com). on July 2013

ਸੁਲਜ ਬਰਨਡ (2008) ਇੰਪਾਰਟੈਂਸ ਆਫ ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ਼, ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਬੀਆਂਡ ਅਕੈਡਮਿਕ ਨੌਲੇਜ Journal of language & communication, Retrieved from : [http:// 1r. polytechnic. Edu. Na/bits tream / 10628 / 39 / 1 / The % 20 importance % 20 oft % 20 % 20 skills.education % 20 beyond % 20 % academic % 20 knowledge pdf](http://1r.polytechnic.Edu.Na/bits/tream/10628/39/1/The%20importance%20oft%20%20skills.education%20beyond%20%20academic%20knowledge.pdf) on 11th July 2013 wikipedia : www.eu.wikipedia.com.

ਯੂਨਿਟ - 1 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਮੱਗਰੀ :

- 1.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ
- 1.1 ਜਾਣਕਾਰੀ
- 1.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
- 1.3 ਸੈਲਾਨੀ ਵਰਗ
- 1.4 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੰਤਵ
- 1.5 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਅੰਗ
- 1.6 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- 1.7 ਸਾਰ

1.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਰਵੇ

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਹ

- ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣ ਸਕਣ
- ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਯਾਤਰੀ ਦਾ ਫਰਕ ਜਾਣ ਸਕਣ
- ਇਹ ਜਾਣ ਸਕਣ ਕਿ ਸੈਰ ਸਪਾਟ-ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
- ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਆਮ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫਰਕ ਜਾਣ ਸਕਣ

ਸਰੋਤ ਸਮਗਰੀ

1. ਭਾਟੀਆ, ਏ. ਕੇ. ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ, ਸਟਰਲਿੰਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।
2. ਭਾਟੀਆ, ਏ. ਕੇ. ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ: ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਜ਼ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸਜ਼ ਐਂਡ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸਟਰਲਿੰਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
3. ਗੋਇਲਡਨਰ, ਚਾਰਲਸ ਐਂਡ ਬਰੈਂਟ ਰਿਚੀ, ਆਈ. ਆਰ. 2006 ਟੂਰਿਜ਼ਮ : ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਜ਼, ਫਿਲਾਸਫੀਜ਼, ਦਿੱਲੀ ਇੰਡੀਆ
4. ਹੋਲੋਵੇਅ, ਜੇ. ਸੀ. (1994) ਦਿ ਬਿਜਨਸ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ, ਪਿਟਮੈਨ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ, ਲੰਦਨ।
5. ਮੇਡਲਿਕ ਐਸ. (1997) ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਟੂਰਿਜ਼ਮ, ਬਦਰਵਰਥ ਹਿਨੇਮਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ

ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਯੋਜਨਾ :

ਅਭਿਆਸ : ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਉੱਤਰ, ਰੋਲ ਪਲੇਅ ਤੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ

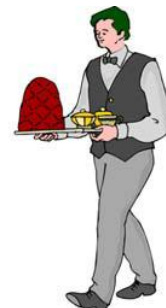
1.1 ਜਾਣਕਾਰੀ :-

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਹ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਸਥਾਨਕ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਦਾ ਟ੍ਰਿਪ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮਾਰਕ ਜਾਂ ਝਰਨੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਪਾਰਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਇਹ ਸਭ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਕੇ ਜਾਂ ਨਾਨਕੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਥਾਵਾਂ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਬੜੀ

ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਗਤੀਵਿਧੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਗਤੀ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਗਤੀ-ਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਂ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸਚਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗਤੀ-ਵਿਧੀ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਚ ਵਾਧੇ ਲਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਗਤੀ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਨਅਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਏਅਰ ਲਾਈਨਜ਼, ਰੇਲਵੇਜ਼, ਠਹਿਰਾਓ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਟਲ ਆਦਿ ਰਲ ਕੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਿਲਕਸ਼, ਮਨੋਰੰਜਕ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਫੁੱਲ ਰਹੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ

ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਏਗਾ।

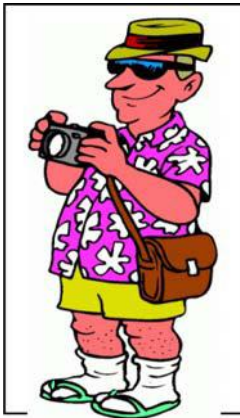
1.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ :

ਇਹ ਸਰਬ ਸੰਮਤ ਸੱਚ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਸਮੇਂ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਖਾਣੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿਰ ਦੀ ਛੱਤ ਲੱਭਣ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਕਰੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਕਰੇ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੁਣ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ - ਸਾਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ? ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਭਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਠੀਕ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਪੁੱਛਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੈਟ ਜੇ : ਨੇ 1989 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ "ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਮਨਪੂਰਬਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ।" ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਗਤੀਵਿਧੀ (ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ) ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ - ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਹੈ - ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਲੱਭਣਾ ਵੀ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਖੋਜਾਰਥੀ, ਥੀਓਬਾਲਡ ਅਨੁਸਾਰ "ਨਿਰਕੁਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਟੂਰ'

ਲੈਤਿਨ ਸ਼ਬਦ TORNARE / TORNUS ਅਤੇ ਗਰੀਕ ਸ਼ਬਦ TORNOS ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਹੈ “One's turn” ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਤੱਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਉਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਠਹਿਰਾਓ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਠਹਿਰਾਓ ਕੁਝ ਕਮਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਵਿਸ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੁੰਜਿਕਰ ਐਂਡ ਕਰਾਫ ਨੇ 1939 ਵਿੱਚ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਸਾਇੰਟੇਫਿਕ ਐਕਸਪਰਟਸ ਇਨ ਟੂਰਿਜ਼ਮ (ਵੈਸਟ) ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ।

ਮੈਥੀਸਕ ਐਂਡ ਵਾਲ (1982) ਨੇ ਵੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤੇ ਕੰਮਕਾਰੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ Stet ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਠਹਿਰਾਓ, ਇਸ ਠਹਿਰਾਓ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਠਹਿਰਾਓ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਤਹਿਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਯੂਨਾਈਟਡ ਨੈਸ਼ਨਲ ਵਰਲਡ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਅਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ (UN – WTO) ਵੱਲੋਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਸੈਲਾਨੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਠਹਿਰਾਓ, ਜੋ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਨੋਰੰਜਨ ਜਾਂ ਵਪਾਰਕ ਕੰਮ-ਕਾਰ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ” ਯੂ. ਐਨ. ਡਬਲਯੂ ਟੀ. ਓ. ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਕਿਹਾ

Eiffel Tower, Paris

ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਥਾਂ ਬਦਲੀ। ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਜ਼ਰੀਏ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਪੈਦਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਅਤਿ ਗਰੀਬ ਤਬਕਾ ਇਸ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਆਦਿ ਲਈ ਉੱਚੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। 42 ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ।

ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟ੍ਰਿਪ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ੋਂ ਨਾਲ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਢੰਗ ਹਨ ਕਿ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ :

1) ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਬੇਹੱਦ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

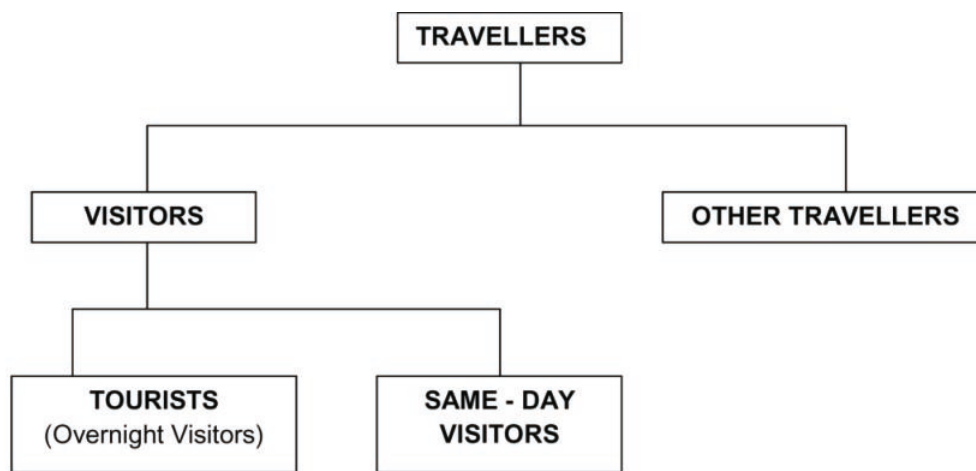
2) ਮੰਤਵ ਦੀ ਕਿਸਮ : ਯਾਤਰਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ :

3) ਠਹਿਰਾਓ ਦਾ ਸਮਾਂ : ਸਿਰਫ਼ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਠਹਿਰਾਓ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਦੀ ਘੱਟੋ -ਘੱਟ ਸੀਮਾਂ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਜਾਂ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

1.3 ਸੈਲਾਨੀ ਵਰਗ :-

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਮਾਜਿਕ - ਆਰਥਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ

ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਯਾਤਰਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅੰਤਰ- ਸੰਬੰਧਤਾ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ 1.1 ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ।

Source: Travel and Tourism Research Association

ਚਿੱਤਰ 1.1 ਸੈਲਾਨੀ ਵਰਗ

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੈਲਾਨੀ ਯਾਤਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਠਹਿਰਾਓ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਤੇ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯਾਤਰੀ ਸੈਲਾਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਹਵਾਖੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਯਾਤਰੀ) ਹੈ

1) ਸੈਲਾਨੀ ਅਰਥਾਤ ਆਰਜ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 24 ਘੰਟੇ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਰਗਾਂ ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

a) ਮਨੋਰੰਜਨ, ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ, ਸਿਹਤ ਲਈ, ਪੜ੍ਹਾਈ

ਲਈ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਤਵ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ

b) ਵਪਾਰ, ਪਰਿਵਾਰਕ, ਮਿਸ਼ਨ, ਮੀਟਿੰਗ।

2) ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਯਾਤਰੀ / ਹਵਾਖੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਰਥਾਤ ਆਰਜ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਠਹਿਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਰਗਮਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਵਾਸੀ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਦੇਸ 'ਚ ਸ਼ਰਣ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਸੈਨਿਕ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਓ, ਹੁਣ ਇਹ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਕੋਈ ਸੈਲਾਨੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦਾ ਹੈ?

ਅਭਿਆਸ : I

1. ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

---

2. ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ?

1.4 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੰਤਵ :-

ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਖਾਣੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਸਿਰ ਦੀ ਛੱਤ ਲੱਭਣ ਲਈ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਨਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਮੰਤਵ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਮੰਤਵ ਦਾ ਇੱਥੇ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ, ਸੈਲਾਨੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੁਰੱਖੀਆਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1. ਮੌਜ ਮੇਲਾ - ਮਨੋਰੰਜਨ, ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣਾ, ਸਿਹਤ, ਅਧਿਐਨ, ਧਰਮ, ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ।
2. ਵਪਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਮਿਸ਼ਨ, ਮੀਟਿੰਗ ਆਦਿ

1. ਮੌਜ ਮੇਲਾ: ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਰੁਟੀਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਵਿਹਲ ਦੌਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਡਾਂਸ ਆਦਿ ਵੇਖ ਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪਦ-ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ?

ਕੁਝ ਲੋਕ ਮੌਜ ਮੇਲੇ ਲਈ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਸੈਰ ਆਦਿ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੇ ਮੰਤਵ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਮੰਤਵ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ

Recreation Destination

Holiday Photography

i) **ਮਨੋਰੰਜਨ** - ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਜਾਂ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਤੇ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ii) **ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣਾ** : ਕਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਉਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤੀਵਿਧੀ ਲਈ ਵੀ ਖਿੱਚ ਪਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੱਕ ਤੋਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਪਾਈਪ ਲਾ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੋਤਾ ਲਾ ਕੇ ਮੂੰਗੇ ਲੱਭਣਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ, ਕਿਸੇ ਸਮਾਰਕ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ 'ਤੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ। ਕਿਸੇ ਪਸ਼ੂ, ਜਾਨਵਰ ਜਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਪੌਦਿਆਂ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣਾ। ਅਜਿਹੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

iii) **ਸਿਹਤ** : ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਰੱਖਣ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਕਈ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਈ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰੋਗ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਬਣਦਾ ਹੈ।

iv) **ਵਿੱਦਿਆ** : ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗਤੀਵਿਧੀ ਯਾਤਰਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

v) **ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਤਵ** : ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਲੋਕ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਜ, ਚਾਰ ਧਾਮ ਯਾਤਰਾ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਦੇਵੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ 'ਚ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁੰਭ ਦਾ ਮੇਲਾ ਆਦਿ।

Haj – Religious

Educational Tourism

Sports Tourism

vi) **ਖੇਡਾਂ :** ਖੇਡ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਤੋਂ ਖੇਡ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਕਟ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ, ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ, ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ; ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਖੇਡ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਭਾਲਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਵਪਾਰ, ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਆਦਿ : ਸਿਰਫ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਲਈ ਹੀ ਲੋਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕ ਹੋਰ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਮੰਤਵ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

i) **ਵਪਾਰ -** ਵਪਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਵੇਚਣ ਲਈ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਤੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ii) **ਮੀਟਿੰਗ :** ਕਈ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

iii) **ਪਰਵਾਰਕ ਸਮਾਰੋਹ :** ਪਰਵਾਰ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਸਕਾਰ ਆਦਿ ਲਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ- VFR ਅਰਥਾਤ ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ

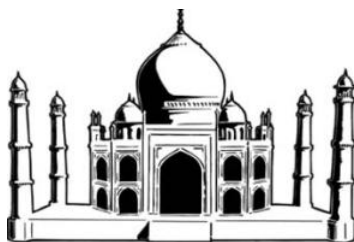
ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਯਾਤਰਾ।

ਤੂਹਾਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਮੰਤਵਾਂ ਬਾਰੇ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਓ ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੀ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

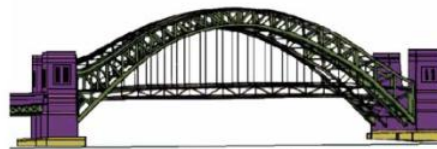
1.5 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਅੰਗ :-

ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਅੰਗ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ; ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਸਾਰਾ ਮੈਕੈਨਿਜ਼ਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ A's, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ 4 A's ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. ਆਕਰਸ਼ਣ: ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕੁਦਰਤੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ, ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਾਰਕ, ਥੀਮ ਪਾਰਕ, ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਤੇ ਭੂਗੋਲਕ ਸਥਿਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਨਜ਼ ਫਿਲਮ ਫੈਸਟੀਵਲ। ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕ- ਪ੍ਰਿਅਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

Taj Mahal – Attraction

Bridge – Accessibility

2. ਪਹੁੰਚ : ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਰਕਾਂ ਤੇ ਖੰਡਰਾਤ ਦਾ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਵਾਤਾਵਰਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਕੋਈ ਝਰਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਥਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਆਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚ ਸਕਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੱਕ ਸੜਕੀ, ਰੇਲਵੇ ਤੇ ਹਵਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਕਰਸ਼ਣ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਉ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਥਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਤੇ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਹੋਵੇਗੀ।

3. ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ : ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੱਹਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਲਾਨੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਠਹਿਰਨ ਤੇ ਖਾਣੇ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਉਣਗੇ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਤੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਲਾਜਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਤੇ ਸੰਭਵ ਪਹੁੰਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਤਾਂ ਲੈਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਖਾਣੇ, ਖਰੀਦਦਾਰੀ, ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।

Hotel – Accommodation

Medical Services – Amenities

4. **ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ :** ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿਦੇਸੀ ਕਰੰਸੀ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸੰਚਾਰ ਸਹੂਲਤ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਸੈਲਾਨੀ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਵਧੇਗੀ।

ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਡੇਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

1.7 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:-

ਪਹਿਲੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 'ਚ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਗਤੀਵਿਧੀ ਅਜਿਹੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਮਨਪੂਰਬਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਡੇਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕੌਮੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 2008 ਦੀਆਂ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਰਿਕਮੈਂਡੇਸ਼ਨਜ਼ ਫਾਰ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ (IRTS 2008) ਜੋ UNWTO ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ :

1. **ਡੋਮੈਸਟਿਕ ਟੂਰਿਜ਼ਮ :** ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. **ਇਨਬਾਊਂਡ ਟੂਰਿਜ਼ਮ :** ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. **ਆਊਟਬਾਊਂਡ ਟੂਰਿਜ਼ਮ :** ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਸੈਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਘਰੇਲੂ (ਡੋਮੈਸਟਿਕ) ਸੈਰ

ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਰਤੀ ਵਜੋਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡਾ ਆਉਟਬਾਊਂਡ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਉਟ ਬਾਊਂਡ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਉਟਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇਨਬਾਊਂਡ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਜੇ ਬੰਗਲੌਰ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇਨਬਾਊਂਡ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਬਾਊਂਡ ਟੂਰਿਸਟ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇਨਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਦੇਸ ਦਾ ਆਉਟਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਉਟਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਜਿਸ ਦੇਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਵੇਗਾ ਉਹ ਉਸ ਦੇਸ ਦਾ ਇਨਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਭਿਆਸ 2

1. ਵੀ.ਐਫ.ਆਰ. ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

---

2. ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ A's ਕੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?

---

3. ਇਨਬਾਊਂਡ ਅਤੇ ਆਉਟਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਵਿਚਲਾ ਫਰਕ ਦੱਸੋ?

1.8 ਸਾਰ

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਵੀ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਯਾਤਰੀ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਯਾਤਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਅੰਗਾਂ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ 'A's' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਘਰੇਲੂ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ, ਇਨਬਾਊਂਡ ਤੋਂ ਆਊਟਬਾਊਂਡ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਇਨਬਾਊਂਡ ਤੇ ਆਊਟਬਾਊਂਡ ਸੈਲਾਨੀ ਕਿਹੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤੌਰ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣੇਗਾ।

ਯੂਨਿਟ - 2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ

- 2.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ
- 2.1 ਜਾਣਕਾਰੀ
- 2.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਤ
- 2.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- 2.4 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ
- 2.5 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
- 2.6 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ਼੍ਰੋਤ
- 2.7 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ
- 2.8 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ
- 2.9 ਸਾਰ

2.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ:-

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ। ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਜਾਨਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ

- :> ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ
- > ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- > ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?
- > ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਤ ਸਾਮਗਰੀ

- > ਦੀਕਸ਼ਿਤ, ਮਨੋਜ ਐਂਡ ਯਾਦਵ, ਚਾਰੂ ਸ਼ੀਲਾ (2006) ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਲਖਨਊ : ਰਾਇਲ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼।

- ਟੂਰ ਬਰੋਸ਼ਰਜ਼ ਆਦਿ
- ਲੋਨਲੀ ਪਲੈਨੇਟ - ਇੰਡੀਆ
- ਕੁਮਾਰ ਰਵੀ ਭੂਸ਼ਨ : ਕੋਸਟਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਐਂਡ ਇਨਵਾਇਰਨ ਮੈਂਟ, ਏ. ਓ. ਐਚ. ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ।
- ਪਿਲਗਰਿਮੇਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਆਰ. ਐਨ. ਪਿੱਲੇ।
- ਐਸ. ਪੀ. ਗੁਪਤਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਐਂਡ ਮਹੂਆ ਭੱਟਾ ਚਾਰੀਆ : ਕਲਚਰਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਇਨ ਇੰਡੀਆ।
- ਐਸ. ਜਗਨਨਾਥ : ਇੰਡੀਆ - ਪੈਲਨ ਯੂਅਰ ਓਨ ਹੋਲੀਡੇਅ
- ਸਟੀਫਨ ਬਾਲ (2007) ਇਨਸਾਈਟਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਰਿਸੋਰਸਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਬੀ / ਐਚ।

2.1 ਜਾਣਕਾਰੀ

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਭੌਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬੌਦੋਲਤ ਹੀ ਇਕ ਸਥਾਨ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ, ਜਲ ਸਾਧਨ, ਜਲਵਾਯੂ, ਭੂਮੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਦੋਲਤ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, ਰਸਮੋ- ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਸੰਚਾਰ ਤਾਣਾ - ਬਾਣਾ, ਭਾਸ਼ਾ, ਕਲਾ ਤੇ ਇਮਾਰਤ-ਸਾਜ਼ੀ, ਧਰਮ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਬਦੋਲਤ ਹਨ।

ਇਸ ਪੈਮਾਨੇ ; ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 : ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2 : ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਜ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਉੱਥੇ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 : ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਜ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4 : ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ?

2.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤ:-

ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਅਸਲ ਸੰਪਤੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੀ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸ੍ਰੋਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਇਹੋ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਇਹਨਾਂ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ : ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ (ਸ਼ਹਿਰ, ਪ੍ਰਦੇਸ, ਦੇਸ, ਖੇਤਰ) ਜਿਥੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਮੌਜੂਦਾ ਹੋਣ।

2.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ - ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸ੍ਰੋਤ ਅਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ : ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਜਲਵਾਯੂ : ਉਹ ਔਸਤ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਜਲਵਾਯੂ (ਪੌਣ ਪਾਣੀ) ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਲਵਾਯੂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਘੀਆਂ ਤੇ ਧੁੱਪਾਂ ਵਾਲਾ ਮੌਸਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਥਾਂਵਾਂ ਠੰਢੇ, ਬਰਫੀਲੇ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਕਰਸ਼ਣ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿਮਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਇਲਾਕੇ ਬਰਫ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਠੰਢੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਕ ਹਿਲ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੁੰਦਰਤਾ : ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੁੰਦਰ 'ਤੇ ਆਨੰਦਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਰਫ ਨਾਲ ਢਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲੈਂਡ ਸਕੇਪਾਂ ਦੇ ਵੀ।

ਭੂਮੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ : ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀਆਂ (ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਪੱਧਰੇ ਜਾਂ ਲਗਪਗ ਪੱਧਰੇ ਮੈਦਾਨ) ਅਣਪੱਧਰੀ ਭੂਮੀ, ਵੱਧ ਢਲਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬੀਚਾਂ ਤੇ ਮੈਰਾਈਨ ਖੇਤਰ : ਬੀਚ ਸਾਗਰ, ਸਮੁੰਦਰ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਝੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤੱਟੀ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਢਿੱਲੇ ਰੇਤ ਕਣ, ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਘਸ ਕੇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਰੇਤੇ, ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ ਤੇ ਕੰਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ : ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੌਦੇ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਖੇਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ

ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਯੂਮੰਡਲੀ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਭੂਮੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਗੁਫਾਵਾਂ, ਝਰਨੇ, ਗਰਮ ਚਸ਼ਮੇ, ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਫਟਣ ਨਾਲ਼ ਬਣੀਆਂ ਭੂਮੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਾਰਕਾਂ ਤੇ ਰੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ : ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰੱਖਾਂ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸ੍ਰੋਤ : ਪੁਰਾਤਤਵ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਥਾਵਾਂ : ਪੁਰਾਤਤਣ ਥਾਵਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲੇ (ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਹੋਣ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ) ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸੈਨਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ : ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਂ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ, ਲੈਂਡ ਸਕੇਪ ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਖੇਤਰੀ, ਸਥਾਨਕ ਜਾਂ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਵੇ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਮਾਰੋਹ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ ਦਿੱਲੀ ਹੈ।

ਕਲਾ : ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਫਾਰਮਿੰਗ ਆਰਟ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨ੍ਰਿੱਤ, ਸੰਗੀਤ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਫਾਈਨ ਆਰਟਸ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬੁੱਤਸਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਤਕਾਰੀ ਉਹ ਕਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਜਾਵਟੀ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਸਮੋ - ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ : ਰਸਮੋ ਰਿਵਾਜ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਇਹ ਉਹ ਰਸਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ

ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਬੇਹੱਦ ਅਮੀਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਰਸਮੋ ਰਿਵਾਜ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਉਤਾਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਜਾਂ ਵਿਦਾਈ ਵੇਲੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿੰਦੀ ਲਗਾਉਣਾ ਆਦਿ।

ਦਿਲਚਸਪ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ : ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹ ਤੇ ਰਬੜ ਦੇ ਬਾਗ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਢੋਆ ਢੁਆਈ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਣਾ, ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਾਲਣ ਆਦਿ।

ਦਿਲਚਸਪ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕੇ : ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਖੇਤਰ। ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੰਘਣੇ ਘਰ, ਵਪਾਰਿਕ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਸੜਕਾਂ, ਪੁਲ ਤੇ ਰੇਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਮਹਾਂ ਨਗਰ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲ, ਮੈਟਰੋ ਰੇਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ 'ਚ ਆਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

2.4 ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ:-

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਤਪਾਦ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਮੌਜ ਮੇਲਾ, ਖੁਸ਼ੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਪਾਰਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਭਰ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਤੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਂਭਣਾ ਤੇ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੋਟਲਰ (1984) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ “ਉਤਪਾਦ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ, ਵਿਅਕਤੀ ਥਾਂਵਾਂ,

ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚੋਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਸਕੁਟ, ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ, ਕਾਰ ਆਦਿ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜੋ ਖਰੀਦਦਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੌਰਾਨ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਤੱਕ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਾ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਆਕਰਸ਼ਣ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਹੂਲਤਾਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਟਲ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਕੀਮਤ, ਖਾਣਾ ਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਆਦਿ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾ ਸਕੀਏ। ਇਹ ਚੋਣ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਤੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟੇਸ਼ਨ ਦਾ, ਠਹਿਰਾਓ ਲਈ ਹੋਟਲ ਆਦਿ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਸਮਾਰਕ ਦੀ ਦਾਖਲਾ ਟਿਕਟ ਦਾ, ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਦਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ :

1. ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

2. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਫੋਟੋਆ ਜਾਂ ਵੀਡੀਓ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਸੈਲਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮੁੰਬਈ ਤੱਕ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੌ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਹ ਸੀਟਾਂ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਉਸ ਉਡਾਣ ਦੌਰਾਨ

ਵੀਹ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਘਾਟਾ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

4. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਕਦੇ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਜਾਓ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਦਾਖਲਾ ਟਿਕਟ ਲਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਜਮਹੱਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਹੋ।

5. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੈਲਾਨੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁੱਲ ਦੇਕੇ ਖਰੀਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੋਆ ਦੀਆਂ ਬੀਚਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਟਲ ਬੁੱਕ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਫੇਰ ਹੀ ਉਹ ਗੋਆ ਦੀਆਂ ਬੀਚਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈ ਸਕੇਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਾਰ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋਵੋ।

6. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗਾਈਡ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਕੁਮੈਂਟਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸੈਰ ਬਹੁਤੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

7. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2.5 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ

ਕਿਸੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਭਾਵੇਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਸਮ, ਪੌਣ ਪਾਣੀ, ਸੁੰਦਰ ਸੀਨਰੀਆਂ, ਸਮਾਰਕ ਤੇ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੋਣ। ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ:

1. ਸੈਲਾਨੀ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ
2. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ
3. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਮਹੱਤਤਾ
4. ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੀ ਸੰਭਾਲ
5. ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ
6. ਇਹ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ
7. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਿਸਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਾਜਮਹੱਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਮਾਰਕ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਹੈ। ਆਓ ਤਾਜਮਹੱਲ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤ ਕਿਵੇਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ?

1. ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵਾਹਨਾ ਲਈ ਪਾਰਕਿੰਗ
2. ਟਿਕਟ ਕਾਊਂਟਰ
3. ਟੂਰਿਸਟ ਗਾਈਡ
4. ਬਚਾਓ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ
5. ਕੈਫੇਟੇਰੀਆ
6. ਵਾਸ਼ ਰੁੰਮ
7. ਸੌਵੀਨਰਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ
8. ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ
9. ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ
10. ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ
11. ਛਪੀ ਹੋਈ ਸਮਗਰੀ / ਬਰੋਸ਼ਰ
12. ਕੂੜੇਦਾਨ

13. ਤੁਰਨ ਲਈ ਰਸਤਾ
14. ਅਪਾਹਜ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਹੂਲਤਾਂ
15. ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ
16. ਹਰੇਵਾਈ / ਬਾਗ਼ ਬਗੀਚੇ

2.6 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ:-

ਕਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ : ਬੀਚਾਂ, ਟਾਪੂ, ਪਹਾੜੀਆਂ, ਹਿੱਲ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ, ਗੁਫ਼ਾਵਾਂ, ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ, ਝੀਲਾਂ, ਝਰਨੇ, ਦਰਿਆ ਆਦਿ।

ਉਦਾਹਰਨ : ਗੋਆ ਦੇ ਪਾਮ ਫਰੰਜਡ ਬੀਚਾਂ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਬਰਫ਼ ਢਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਕਾਜ਼ੀਰੰਗਾ (ਅਸਾਮ) ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦਾ ਥਾਰ ਮਾਰੂਥਲ ਆਦਿ।

Beach in Goa

Kaziranga National Park

ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ : ਇਹ ਉਹ ਉਤਪਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਅਜਾਇਬਘਰ, ਕੈਸੀਨੋ, ਥੀਮ ਪਾਰਕ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਮੂਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਲੇ, ਮਹੱਲ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਆਕਰਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕ-ਨਾਚ, ਕਲਾਸੀਕਲ ਨ੍ਰਿੱਤ, ਸੰਗੀਤ, ਦਸਤਕਾਰੀ, ਮੇਲੇ ਤੇ ਸਮਾਰੋਹ ਆਦਿ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਆਕਰਸ਼ਣ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ : ਤਾਜ-ਮਹੱਲ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ, ਗੁਜਰਾਤ ਲੋਥਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਰਾਤਤਵ ਸਥਾਨ ਹਨ, ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭੰਗੜਾ, ਮਧੂਬਨੀ ਦੇ ਚਿੱਤਰ, ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਚਿਤਰ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਦਾ ਬਰਾਸ ਵਰਕ।

Taj Mahal

Folk Dance of Punjab Bhangra

ਸਥਾਨ ਅਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ:-

ਜਦੋਂ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਅਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਕੰਨਿਆਂ ਕੁਮਾਰੀ 'ਚ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ।

ਕੰਨਿਆਂ ਕੁਮਾਰੀ ਵਿਖੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ

ਘਟਨਾ ਆਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ : ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਜੋਂ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸੈਲਾਨੀ ਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੀ ਪਤੰਗਬਾਜ਼ੀ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਸ਼ਕ ਪਤੰਗਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਖਾਜ਼ਰਾਹੋ ਦਾ ਨ੍ਰਿੱਤ ਮੇਲਾ।

ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ

2.7 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਸੈਲਾਨੀ ਕਿਸੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੋਕ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਣ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬੇਹੱਦ ਅਣਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਸ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਪਾਦ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਕ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਬਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਰਕਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

- a) ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਝਰੀਟਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਾ ਵਿਗਾੜੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੇ।
- b) ਕੋਈ ਇੱਥੇ ਗੰਦ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਕਚਰਾ ਆਦਿ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਕੂੜੇਦਾਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇ।
- c) ਹਰੇਕ ਉਤਪਾਦ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤੇ ਠੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ।
- d) ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ੇ ਨਾ ਵਰਤੇ ਜਾਣ।
- e) ਧੂਮਰਪਾਨ / ਸਿਗਰਟ ਨੋਸ਼ੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- f) ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ।
- g) ਸਥਾਨਕ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

2.8 ਸਾਰ:-

ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੋਤ ਹੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਹਰੇਕ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਸੈਲਾਨੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਉਹਨਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵੱਲ ਅਕਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲੋ:-

- a) ਤਾਜਮਹੱਲ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ
- b) ਜਿਮ ਕੌਰ ਬੈਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ
- c) ਮਥੁਰਾ ਦੀ ਹੌਲੀ ਸਥਾਨ ਆਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ
- d) ਕੰਨਿਆ ਕੁਮਾਰੀ ਵਿਖੇ ਘਟਨਾ ਆਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਰਕ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ 'ਚ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜ ਮੁਢਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ ਜੋ ਸ੍ਰੋਤ ਨੂੰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ :

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ 'ਚੋਂ ਸਹੀ / ਗਲਤ ਦੱਸੋ :

- a) ਪਹਾੜੀਆਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ ਠੀਕ / ਗਲਤ
- b) ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦਾ ਪਤੰਗਬਾਜ਼ੀ ਮੇਲਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਹੈ ਠੀਕ / ਗਲਤ
- c) ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਠੀਕ / ਗਲਤ
- d) ਸੈਲਾਨੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਠੀਕ / ਗਲਤ
- e) ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੋਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਠੀਕ / ਗਲਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਉਹਨਾਂ ਪੰਜ ਸਮਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਹਨ।

ਯੂਨਿਟ - 3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ

ਸਮੱਗਰੀ

- 3.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਰਵੇ
- 3.1 ਜਾਣਕਾਰੀ
- 3.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
  - 3.2.1 ਸਿਲਕ ਰੂਟ
  - 3.2.2 ਦਿ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ
  - 3.3.3 ਆਧੁਨਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ
- 3.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਿਚੋਲੇ (ਸਾਲਸ) 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ
- 3.4 ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ
- 3.5 ਸਾਰ

3.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਰਵੇ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣ ਗਏ ਹੋ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਤੱਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਨਅਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਜ ਮੇਲਾ, ਸੈਲਾਨੀ, ਯਾਤਰੀ, ਆਦਿ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ :-

- + ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ
- + ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ, ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ
- + ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਤੇ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਟੂਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ
- + ਉਹਨਾਂ ਸੱਨਅਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਜੋ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਦੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ (ਸਾਲਸਾਂ)

ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

* ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ 'ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ' ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸ੍ਰੋਤ ਸਮਗਰੀ

1. ਚਾਂਦ ਐਮ (2002) ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ : ਐਨ ਇੰਟਰੋਡਕਟਰੀ ਟੈਕਸਟ, ਅਨਮੋਲ ਪਬਲੀਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਪ੍ਰਾਈ, ਲਿਮ. ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।
2. ਨੇਗੀ ਜੇ (2005) ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ ਆਪਰੇਸ਼ਨਜ਼ : ਕਾਨਸੈਪਟਸ ਐਂਡ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਜ਼, ਕਨਿਸ਼ਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ। ਹੋਲੋਵੇਅ ਜੇ. ਸੀ. (2002) ਦਿ ਬਿਜਨਸ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ, ਪਰੈਂਟਿਸ ਹਾਲ ਲੰਦਨ ਸੀ.ਸੀ. 220 - 279
3. ਰੋਡੇਅ ਐਸ ਬੀਵਲ, ਏ ਐਂਡ ਜੋਸ਼ੀ. ਵੀ. (2009) ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਆਪਰੇਸ਼ਨਜ਼ ਐਂਡ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪ੍ਰੈੱਸ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਪੀ. ਪੀ. 164 - 296
4. ਗੋਇਲਡਨਰ, ਆਰ. ਐਂਡ ਰਿਚੀ ਬੀ. (2010) ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਜ਼, ਪ੍ਰੈਕਟਿਸਜ਼ ਐਂਡ ਫਿਲਸਫੀਜ਼, ਜੌਹਨ ਵਿਲੀ ਐਂਡ ਸਨਜ਼, ਲੰਦਨ।

ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਯੋਜਨਾ :-

ਅਭਿਆਸ : ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰ, ਡਿਬੇਟ ਤੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ।

3.1 ਜਾਣਕਾਰੀ :-

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਦਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਅਜੇ ਅਣਖੋਜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜਣ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਛਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ, ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਅਪਨਾਉਣ, ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਤੇ ਰੋਮਾਂਚ ਦੀ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਛਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਲੱਭਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹਨ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਨਵਾਂ ਖੇਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪੈਕੇਜ ਦੇਣੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਭਵਿੱਖੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਦ ਤੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪੈਕੇਜ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰਹਿ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉੱਤੇਜਿਕ ਤੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਥਾਵਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਹੁਣ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੱਕ ਵੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਗੋ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ :-

Source: www.spaceadventures.com

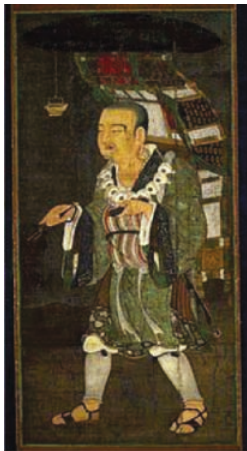

Source: www.virgingalactic.com

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਬਾਰੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ, ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

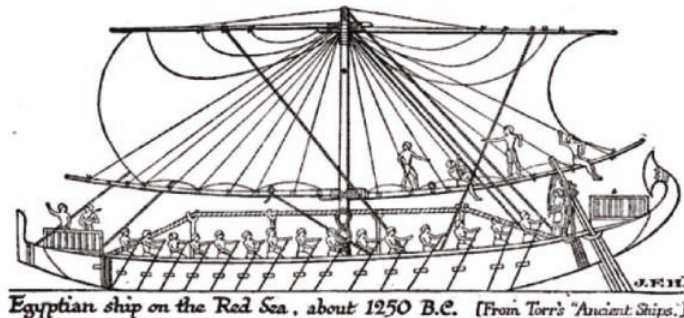
3.2 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ - ਕੁੱਲੀ ਤੇ ਗੁੱਲੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਗਏ, ਇਸ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਢੰਗ ਵੀ ਬਦਲ ਗਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਵਪਾਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ, ਨਵੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਦੋਂ ਕੁ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਗਤੀ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਕੁ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਜ ਵਾਲੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਸੱਨਅਤ ਵਜੋਂ ਉਤਪਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿਧ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਾਚ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਮਹਾਂ ਕਾਵਿਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗਰੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ ਦੇ ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਗਰੀਕ, ਸਫੀਰ ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਮੌਰੀਆਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚਲੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਫਾਹੀਆਨ ਨੇ 5ਵੀਂ, ਜੋ ਵੀ ਸਦੀ ਏ. ਡੀ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਇਆ, ਹਿਊਨ ਸਾਂਗ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਬੋਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ ਤੇ ਉਹ 14 ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਉਹ 630 ਤੋਂ 644 ਏ. ਡੀ. ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ, ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮ ਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਦੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

Hsuan Tsang

Source: Wikipedia

Egyptian ship on the Red Sea, about 1250 B.C. [From Torr's "Ancient Ships."] Source: Wikipedia

ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਸਬੂਤ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਉਦੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਤਕ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਮਹਾਂ ਸਾਗਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਵਪਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਡੈਂਕਿੰਗ (ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਮੁਢਲੇ ਰਾਜਿਆਂ - ਗਰੀਕ, ਮਿਸਰ, ਰੋਮਨ ਤੇ ਸੁਮੇਰੀਅਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਤੀ ਸਾਬੂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਯਾਤਰਾ ਸਿਰਫ ਵਪਾਰ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਮੇਲੇ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਰ ਦਾ ਨੀਲ ਦਰਿਆ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਚੱਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਸੜਕੀ ਸੜਕ ਨਾਲੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੜਕ 'ਚ ਵੱਧ ਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ / ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਇਕਸਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਵਧੀਆ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਜੋੜਕ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਧਨ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ 'ਚ ਭੂ-ਮਧ ਸਾਗਰੀ ਖੇਤਰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਯਾਤਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ? ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਏਸ਼ੀਆ, ਮੱਧ-ਪੂਰਬ, ਯੂਰਪ ਆਦਿ ਦਰਮਿਆਨ ਵੀ ਵਪਾਰਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਜਿਹੜਾ ਵਪਾਰਿਕ ਰੂਟ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

3.2.1 ਸਿਲਕ ਰੂਟ:-

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰਿਕ ਰੂਟ ਨੂੰ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਘੇ ਜਰਮਨ ਭੂਗੋਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਫਰਡੀਨੈਂਡ ਵਾਂ ਰਿਚਬਰੋਫਿਕ ਵੱਲੋਂ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ 1870 'ਚ ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੀਡਨ "ਸਟਰਾਸ" ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਿਲਕ ਰੂਟ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਪਾਰਿਕ ਰੂਟ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਵਸਤ, ਰੇਸ਼ਮ ਤੋਂ ਪਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਰੂਟ ਤੋਂ ਇਸੇ ਵਸਤ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਨਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਿਕ ਰੂਟ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਜਾਂ ਜਾਟਿਲ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫਰ ਵਾਲਾ ਰੂਟ ਸੀ। ਇਹ ਰੂਟ ਐਫਰੋ. ਯੂਰੇਸ਼ੀਅਨ, ਪੂਰਬ, ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸਾਗਰੀ ਤੇ ਯੂਰਪੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਉੱਤਰੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਰੂਟ ਸੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਕਰੀਬਨ 12,000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਰੂਟ ਸੀ।

ਭਾਰਤੀ ਮਸਾਲਿਆਂ, ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਧਾਤਾਂ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਤੇ ਚੀਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੇਸ਼ਮ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰੈਮਿਕਸ, ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ, ਰੋਗ-ਨਾਸ਼ਕ ਜੜ੍ਹੀ-ਬੂਟੀਆਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਰੂਟ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਰੂਟ ਨਾ ਸਿਰਫ ਵਪਾਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਟ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਜ਼ਰੀਏ ਪੂਰਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਫਿਲਾਸਫੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੁੱਧ-ਮਤ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ / ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ

ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕ ਬਣਿਆ।

ਸਿਲਕ ਰੂਟ

ਸ੍ਰੋਤ : ਯੂ. ਐਨ. ਡਬਲਯੂ ਟੀ. ਓ. ਮਿਸਾਲ ਰੋਡ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਇਨੀਸ਼ੀਏਟਿਵ।

ਇਸ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਦਾ ਆਲਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ (ਯੂ. ਐਨ. ਡਬਲਯੂ ਟੀ. ਓ) ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ UNWTO ਨੇ 2010 ਵਿੱਚ ਸਿਲਕ ਰੋਡ ਐਕਸ਼ਨ ਪਲੈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ 24 ਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਰੂਟ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਪਲੈਨ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਰੂਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਖ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਅਤੇ ਸਿਆਹ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਬੜੇ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ 'ਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਆਹ (ਕਾਲਾ) ਯੁੱਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਿਆਹ ਯੁੱਗ ਪੁਨਰ ਜਾਗਰਿਤੀ ਅਰਥਾਤ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੱਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰਿਹਾ।

3.2.2 ਦਿ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ:-

ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥਾਤ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਯੁੱਗ ਨੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਵਧੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ, ਸੇਸ਼ਟ ਵਰਗ ਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਵਰਗ ਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਤਾਰਵੀਂ ਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਯੂਰਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਤਬਕੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਯੂਰਪੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਟੂਰਾਂ 'ਤੇ ਆਮ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹੋ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਸੇਸ਼ਟ ਵਰਗ ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਟੂਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਰਤ ਵਧਾਉਣ, ਨਵੇਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਟੂਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਟਿਊਟਰ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾਂ ਟੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਝੁਕਾਓ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਟੂਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਇਟਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਪੈਰਿਸ, ਫਲੋਰੈਂਸ, ਵੀਨਸ ਤੇ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਟਲੀ ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਨਿੱਘ ਵਾਲੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅਾ ਸੀ। ਇਸ ਟੂਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੱਭਿਅਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ / ਲੜਕੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

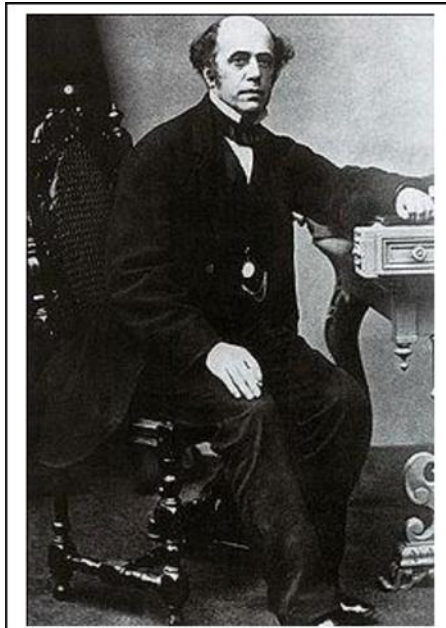
Cities Usually Travelled as a part of Grand Tour

Source: <http://www.texaschapbookpress.com/magellanslog15/grandtourmap.htm>

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਹ 'ਸਟੇਟਸ ਸਿੰਬਲ' ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਜ਼ਰੀਏ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਤੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਂਜ ਇਹ ਟੂਰ ਇਸ 'ਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਵਾਸ਼ੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਇਹ ਵਸਤਾਂ - ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਲਾਕ੍ਰਿਤਾਂ, ਫੋਟੋਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਕ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦੇ।

3.2.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ:-

ਗਰੈਂਡ ਟੂਰ ਨਾਲ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਲੜਾਈ, ਵਪਾਰ, ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਧਨਵਾਨ ਤੇ ਉਪਰਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਅਰੋਗਤਾ ਤੇ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਵੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਬ ਤੇ ਸੀਅ ਰਿਜ਼ਾਰਟਾਂ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਵਧੀ। ਸਨਅਤੀ ਇਨਕਲਾਬ ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਾਧਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇਜ਼, ਭਾਫ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਹੋਂਦ

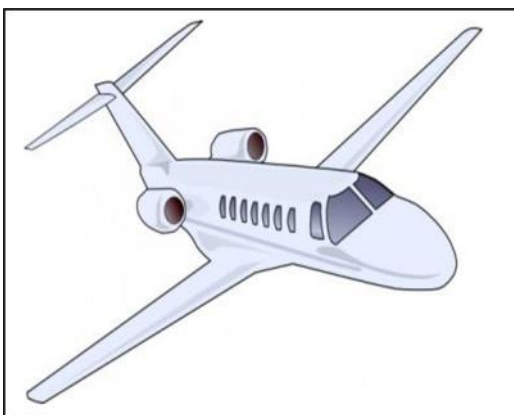

Thomas Cook
Source: Wikipedia

ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੰਨਅਤ ਦਾ ਜਨਮਦਾਤਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ 5 ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1841 ਨੂੰ 570 ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੀਸੈਸਟਰ ਤੋਂ ਲਾਫਬੋਰੋ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਤੱਕ ਸੈਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਹਰੇਕ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਫਰ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਲਿੰਗ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਟੂਰ ਇੱਕ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿਕਨਿਕ ਲੰਚ, ਤੇ ਬਰਾਸ ਬੈਂਡ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਇਸ ਟੂਰ ਨੂੰ ਏਨੀ ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਨੇ ਯਾਤਰੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਈ ਤੇ 1843 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 3000 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੀਸੈਸਟਰ ਤੋਂ ਡਰਬੀ ਤੱਕ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਵਾਈ। ਸੰਨ 1848 ਤੇ 1863 ਤੱਕ ਉਸ ਨੇ ਟੂਰ ਦੇ ਸਰਕੂਲਰ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਪਗ 5000 ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਟੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ 1867 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਹੋਟਲ ਵਾਊਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਸੰਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਖ ਦਿੱਤੀ।

ਹੋਰ ਵਪਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਕਾਬਲਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਨੋਰੰਜਕ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ

ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਉਂਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਸਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ ਨੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੱਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਜੈਟ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਜੋ 1950 'ਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਇਲ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲਗਣ ਲੱਗਾ ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਿਹੜੇ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਕਦੇ ਰੇਲਵੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਉਹ ਪੈਕੇਜ ਹਵਾਈ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਆਕਰਸ਼ਣ, ਠਹਿਰਾਓ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਅਗਲੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ 'ਚ ਪੜ੍ਹੋਗੇ।

ਅਭਿਆਸ - 3.1

1. ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਨਵੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

---

2. ਯੂ.ਐਨ.ਡਲਯੂ ਟੀ.ਓ (UNWTO) ਦੀ ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਐਕਸ਼ਨ ਪਲੈਨ ਕੀ ਹੈ?

3.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਿਚੋਲੇ (ਸਾਲਸ) ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟੇਸ਼ਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ - ਸੜਕੀ, ਹਵਾਈ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣਾ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਸੋਵੀਨਰ, ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਜ਼ਰੀਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਧਿਅਸਥ ਜਾਂ ਵਿਚੋਲੇ ਉਤਪਾਦਕ ਤੇ ਗਾਹਕ ਵਿਚਕਾਰ ਕੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਧਿਅਸਥ ਜਾਂ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਵਿਤਰਕ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਜ਼ਰੀਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਸੇਲਜ਼ ਏਜੰਟ, ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ ਤੇ ਟੂਰ ਆਪਰੇਟਰ - ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਚੋਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਹੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਵਿਤਰਨ ਕੜੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਕ ਜਾਂ ਖਪਤਕਾਰ (ਸੈਲਾਨੀ) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਪਹਿਲਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿਚੋਲਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸੇਵਾਵਾਂ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲ ਯਾਤਰਾ ਖਾਣਾ (ਪਿਕਨਿਕ ਲੰਚ) ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਾ ਕੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਯਾਤਰੀ ਸੈਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਵਿਤਰਨ ਕੜੀ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲੇ ਬਹੁਤ ਅੰਮਿਹ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਗਾਹਕਾਂ (ਸੈਲਾਨੀਆਂ) ਤੱਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗਾਹਕਾਂ (ਸੈਲਾਨੀਆਂ) ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਵਿਚੋਲਾ (ਏਜੰਟ) ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਟਲ ਤੇ ਰਾਈਡ ਆਦਿ ਖਰੀਦਦਾਰ (ਸੈਲਾਨੀ) ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੇਗਾ।

Travel Agent

Tourist

ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਿਚੋਲਾ (ਏਜੰਟ) ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਵਾਲਿਆਂ, ਹੋਟਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਠਹਿਰਾਓ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੋਟਲ, ਸਰਾਵਾਂ, ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਆਦਿ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਗਾਈਡਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਸੇਵੀਨਰ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕਿਸ ਮੌਸਮ 'ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਦਾਖਲਾ ਫੀਸ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਆਦਿ। ਇਸ ਇੰਟਰਨੈਟ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਗਾਹਕ ਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਦਰਮਿਆਨ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਵਿਚੋਲਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਵੈਬਸਾਈਟਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਹੋਟਲ ਦਾ ਕਮਰਾ ਬੁੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਵਾਈ ਟਿਕਟਾਂ ਵੀ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਏਜੰਟ ਸੈਰ- ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ :

- i) ਨਿਰਮਾਤਾ (ਹੋਟਲਾਂ, ਹਵਾਈ ਟਿਕਟਾਂ) ਥੋਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
- ii) ਨਿਰਮਾਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਵਾਧੇ ਦਾ ਖਰਚਾ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚੋਲਾ (ਏਜੰਟ) ਖੁਦ ਹੀ ਖਰੀਦਦਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
- iii) ਗਾਹਕ ਦਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- iv) ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਮਿਲਨ ਕਾਰਨ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- v) ਗਾਹਕ ਵਿਚੋਲਾ (ਏਜੰਟ) ਕੋਲੋਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

3.4 ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਪਾਰ ਕੁਝ ਪਛੜ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੇਸ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ, ਆਦਿ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਆਦਿ। ਭਾਰਤੀ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ

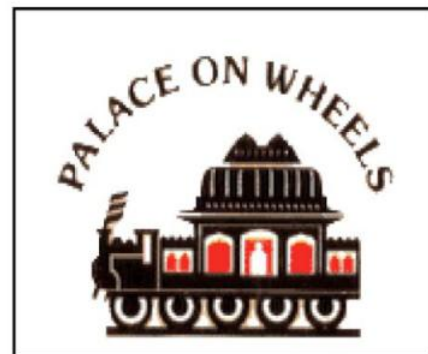
- i) ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਨ ਲਈ,
- ii) ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ
- iii) ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁੰਭ ਦਾ ਮੇਲਾ, ਅਰਧ ਕੁੰਭ ਆਦਿ।
- iv) ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਮੇਲਿਆਂ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ
- v) ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ
- vi) ਵਪਾਰ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ

ਆਦਿ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੜਕੀ, ਰੇਲ ਤੇ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫਰ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। 1 ਅਗਸਤ 1963 ਨੂੰ ਏਅਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਬਣਨ ਕਾਰਨ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ

ਹੈ। ਇਸ ਐਕਟ ਨਾਲ ਹਵਾਈ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸਨਅਤ ਦਾ ਕੌਮੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 1993 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲੋਅ ਕੌਸਟ ਕੈਰੀਅਰ (LOC) ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਹਵਾਈ ਸਫ਼ਰ ਆ ਗਿਆ ; ਇਸ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਸਮਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਜਟ / ਇਕਾਨਮੀ, ਬਿਜ਼ਨਸ, ਲਗਜ਼ਰੀ ਆਦਿ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਾਓ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

3.4.1 ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵਿੱਚ ਟੂਰ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਚੌਥੇ ਵੱਡੇ ਰੇਲਵੇ ਨੈਟ-ਵਰਕ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੇਲਵੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਦੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਰੇਲ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰੇਲ ਸਫ਼ਰ ਪੂਰੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰੇਲ ਨੈਟ-ਵਰਕ ਦਾ ਰੂਟ 63000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ ਅਤੇ 6909 ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ

ਦੇ ਲੋਕ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪੁੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲਕਸ਼ ਰੇਲ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਿਕਟਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕੂਲਰ ਟਿਕਟਾਂ। ਸਰਕੂਲਰ ਟਿਕਟ ਜਿਹੜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਅੱਠ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਠਹਿਰਾਓ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੀਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੈ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਇੰਡੀਅਨ ਰੇਲਵੇਜ਼ ਟਰੇਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਿਮਲਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਊਟੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਲ ਟਰੇਨਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਦਾਰਜੀਲਿੰਗ ਦੀ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਟਰੇਨ, ਹਿਮਾਲੀਅਨ ਰੇਲਵੇਜ਼ ਪਹਾੜੀ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, ਪੈਲੇਸ ਆਨ ਵੀਲਜ਼ ਗੋਲਡਨ ਚੈਰੀਓਟ ਵਰਗੀਆਂ ਲਗਜ਼ਰੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਵਾਂ ਤੱਕ ਲਗਜ਼ਰੀ ਸਫ਼ਰ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

Itinerary of Maharaja Express Train
Source: www.royalindiantrains.com

Restaurant in Maharaja Express Train
Source: www.royalindiantrains.com

ਇੰਡੀਅਨ ਰੇਲਵੇਜ਼ ਕੈਟਰਿੰਗ ਐਂਡ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਆਈ. ਆਰ. ਸੀ. ਟੀ. ਸੀ) ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਹੀ ਉਪ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਦੇਸੀ ਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਜਟ ਅਤੇ ਡੀਲਕਸ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਪੈਕੇਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਟੂਰ ਅਤੇ ਅਡਵੈਂਚਰ ਟੂਰ ਅਤੇ ਕਸਟਮਾਈਜ਼ਡ ਟੂਰ ਪੈਕੇਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਈ. ਆਰ. ਸੀ. ਟੀ. ਸੀ. ਵੱਲੋਂ

ਬੁਧਿਸ਼ਟ ਸਰਕਟ ਟਰੇਨ ਵਰਗੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵੀ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵੱਲੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ 3.2

1. ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿਚੋਲਿਆਂ, ਦਲਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

---

2. ਭਾਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ?

3.5 ਸਾਰ

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਲਕ ਰੂਟ ਦੀ ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਗਰੈਂਡ ਟ੍ਰੇ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਚੋਲਿਆਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇਜ਼ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈ ਸਪਾਟਾ ਸੈਨਅਤ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਹਾਵਾਂਭਾਵਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਮੱਗਰੀ :-

- 1.0 ਯੂਨਿਟ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ
- 1.1 ਜਾਣਕਾਰੀ
- 1.2 ਕਿਤਾਬੀ ਹੁਨਰ (ਹਾਰਡ ਸਕਿਲਜ) ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ / ਹੁਨਰ (ਸਾਫਟ ਸਕਿਲਜ) ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
- 1.3 ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸੈਰ - ਸਪਾਟਾ ਸੈਨਅਤ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
- 1.4 ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਹੁਨਰ - ਵਿਹਾਰਿਕ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੂਲ
- 1.5 ਸੰਚਾਰ - ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ
- 1.6 ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ
- 1.7 ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- 1.8 ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤ
- 1.9 ਗੈਰ - ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ
- 1.10 ਗੈਰ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- 1.11 ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ
- 1.12 ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਰ
- 1.13 ਸੁਣਨ ਦਾ ਹੁਨਰ
- 1.14 ਸਾਰ